

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՆՏՈՅ ՀԱՍԱԼՍԱՐԱՆ

**ՀԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՇՔ ԱՌԱՋՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ
ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ
(1991-2009թթ.)**

Հոդվածների ժողովածու

**«Պոլիգրաֆ» ՓԲԸ
Ստեփանակերտ 2010**

3(479,25)
U-71

MESROP MASHTOTS UNIVERSITY

HOMELAND-DIASPORA RELATIONS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE OF ARMENIA (1991-2009)

Collected Articles

**"Poligraph" CJSC
Stepanakert 2010**

RSN 941(479,25): 323 (479,25)

QJN 63.3 (23) + 66.3 (23)

U 710

**Աշխատանքը տպագրության են երաշխավորել
Ստեփանակերտի Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի Գիտական
խորհուրդը և Երևանի պետական համալսարանի Պատմության
ֆակուլտետի խորհուրդը:**

The research was recommended for publication by the Scientific Council of Mesrop Mashtots University in Stepanakert and by the Faculty of History of Yerevan State University.

**Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդ. Գ. Մինասյան**

**Պատմական գիտությունների թեկնածու, դրցենտ
Ա. Վ. Վարդապետյան**

**Edik G. Minasyan, Doctor of History, Professor
Ararat V. Vardanyan, Doctor of History**

Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին (1991-2009թ.): Հողվածների ժողովածու-Ստեփանակերտ, «Պոլիգրաֆ» ՓԲԸ, 2010, 200 էջ:

U 710 Հողվածների ժողովածուն, որի մեջ ներառվում են հեղինակների տարբեր ամսագրերում տպագրված հողվածները՝ հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և անկախության տարիներին (1991-2009թթ.), երևույթը լուսաբանող առաջին փորձերից է:

ԳՄԴ 63.3 (23) + 66.3 (23)

ISBN 978-99941-2-332-2 © Մինասյան Էդ. Գ., Վարդապետյան Ա. Վ., 2010 թ.

ԵՊՅ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Սփյուռք ասելով՝ նախ և առաջ հասկամում ենք 1915-1923 թթ. հայերի ցեղասպանության և բռնագաղթի հետևանքով պատմական Հայաստանից քշված, բռնագաղթած և աշխարհով մեկ սփռված հայությունը, որն իր գոյության ողջ ընթացքում գեղարված պայքար է մղում իր ազգային դիմագիծը պահպանելու համար: Արտերկրում սփյուռքը հիմնում է դպրոցներ, եկեղեցիներ, ստեղծում կազմակերպություններ, որոնց միջոցով փորձում է պահպանել իր ինքնությունը: Այդ ամենով հանդերձ՝ սփյուռքահայության գոյատևման հիմնական երաշխիքը մայր հայրենիքի՝ Հայաստանի Հանրապետության առկայությունն է: Նրանում տեղի ունեցած սոցիալ-քաղաքական տեղաշարժերը, Հայաստանի անկախացումը, ազգային պետականության ներկայությունը ազդարարեցին գաղափարական այն խոչընդոտների վերացումը, որոնք առկա էին Խորհրդային Միության գոյության տարիներին՝ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների ոլորտում: 1988թ. Երկրաշարժը և արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարը սփյուռքահայության մեծ մասի մոտ, բացի հոգևոր ու նյութական աջակցությունից, մեծ ցանկություն առաջացրեց մշտական բնակության համար վերադառնալ հայրենիք: Յետագայում այդ հարցով գրադպում էր Հայաստանի նախարարների խորհրդին առընթեր՝ Վերադարձող հայերի ընդունման և տեղավորման պետական կոմիտեն, որի միջոցով միայն 1990թ. նախատեսվել էր հայրենադարձել հազար մարդ[1]:

Սակայն 1990-ական թթ. նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության ծանր սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական անկայուն կացության հետևանքով ոչ միայն խիստ սահմանափակվեց սփյուռքահայերի վերադարձը հայրենիք, այլև ծայր առավ հակառակ գործընթացը. հանրապետությունից սկիզբ առավ հայերի զանգվածային արտագաղթը դեպի արտերկիր: Արտա-

գաղթեց նաև Աղրբեջանից բռնազաղթած հայերի մեծ մասը, որոնք համալրեցին սփյուռքահայության շարքերը՝ մի կողմից՝ հայկականության նոր շղնչ հաղորդելով նրանց, մյուս կողմից՝ էլ ավելի խորացնելով սփյուռքի շերտավորվածությունը: Նման իրավիճակում վերադարձող հայերի ընդունման և տեղափորման պետական կոնժենի գոյությունը դարձավ ծևական, որից էլ ելնելով՝ 1990-ական թթ. վերջերին այն լուծարվեց:

ԽՄԴՄ-ի փլուզումից հետո Սփյուռք հասկացությունը ավելի ընդլայնվեց, իր մեջ Ամերիկայում, Եվրոպայում, Մերձավոր և Հեռավոր Արևելքի, Աֆրիկայի ու Ավստրալիայի երկրներում բնակվող հայությունից բացի, ընդգրկելով նաև Ուսաստանի ու Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՃ) երկրների հայությանը, որը 1990-ականներին նախապես պայմանականորեն անվանվեց Անդրին սփյուռք, որովհետև այն իր կառուցվածքով ու տարրողունակությամբ էականորեն տարբերվում է արտերկրի սփյուռքից:

Այսօր սփյուռքահայ համայնքներ գոյություն ունեն աշխարհի ավելի քան հիսուն երկրներում, սակայն սփյուռքահայերի հիմնական մասը բնակվում է Ուսաստանի Ղաշնությունում և ԱՄՆ-ում^[2]:

Սփյուռքահայության, ինչպես և որևէ այլ ազգային փոքրամասնության գոյավիճակը պայմանավորված է ընդունող երկրների սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային առանձնահատկություններով: Ժամանակի ընթացքում պարզվեց, որ սփյուռքը ՀՀ պետական իշխանությունների կողմից ընկալվում էր միայն որպես հայրենիքին ֆինանսական օգնություն հատկացնող մի մարմին, և բացառվում էր նրա մասնակցությունը երկրի ներքին գործերին: Նման իրավիճակի շտկմանն էր ուղղված 1999 թ. առաջին և հետագայում հրավիրված երկրորդ ու երրորդ Հայաստան-Սփյուռք համահայկական խորհրդաժողովները, որոնցում երկրի իշխանությունները, երկխոսության այդ ծերով փորձում էին շտկել հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում՝

² Հայ Սփյուռք, Հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 9:

առաջացած բացերն ու թերությունները: Անկախության տարիներին հայրենիք-սփյուռք կապերի գարգացումը, սփյուռքի նեռուժի օգտագործումը դարձավ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության գերակայություններից մեկը: Ուստի պատահական չէ, որ 2008 թ. ՀՀ կառավարության կազմում ստեղծվեց Սփյուռքի հարցերի նախարարությունը: Այն, իրու համահայկական կառույց իր ակտիվ աշխատանքով նպաստում է հայրենիք-սփյուռք կապերի ամրապնդման ու ընդլայնմանը:

Ըստ եռության՝ ԽՄԴՄ փլուզումը և Հայաստանի Հանրապետության անկախության հոչակումը նոր որակ և փուլ սկզբնավորեցին Հայաստան – Սփյուռք առնչություններում, որոնք ընդգրկեցին բոլոր ոլորտները՝ հասարակական, քաղաքական, մշակութային և սոցիալ-տնտեսական:

Սույն հոդվածների ժողովածուն նպատակ ունի ցույց տալու 1990-ականներից սկիզբ առած և մինչև մեր օրերը ծավալված այդ հարաբերությունները, ինչպես նաև հնարավորության սահմաններում վերհանելու այդ կապերը՝ սփյուռքի առանձին կազմակերպությունների ու միությունների համատեքստում, բացահայտելու հայրենիք-սփյուռք առնչություններում սփյուռքի տարատեսակ ու բազմաբնույթ գործոնի առանձնահատկությունները, նշելու նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն ու նշանակությունը:

Հոդվածների ժողովածուն, որի մեջ ներառվում են պրոֆեսոր Է. Սինայյանի և դոցենտ Ա. Վարդանյանի տարբեր ամսագրերում տպագրված հոդվածները՝ հայրենիք-սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին (1991-2009թ.), երևոյթը լուսաբանող առաջին փորձերից է: Բազմաբնույթ արխիվային նյութերի, մամուլի, հրապարակի վրա եղած գրականության հիմնա վրա ժողովածուում հանգամաներեն քննության են առնվում հայրենիք-սփյուռք կապերի բոլորովին նոր և հիմնարար փուլի ծևագործան պատճառները՝ սկսած հայրենիքում սփյուռքի մարդասիրական լայնածավալ գործունեությունից մինչև զարգաց-

ման մեծածավալ ծրագրերի կենսագործումը, հայրենիք-սփյուռք առնչությունները պետական մակարդակի վրա դնելու քաղաքականությունը: Լուսաբանված են ոչ միայն հայրենիք-սփյուռք կապերի զարգացման հիմնական ուղղությունները, այլ նաև սփյուռքում հայապահպանության ուղղությամբ հայրենիք-սփյուռք հատկապես մշակութային և գիտական առնչությունների ծավալ-ման ու զարգացման ընթացքը 1990-ական թվականներին: Այստեղ հատուկ լուսումնափրության են ենթարկվում Սփյուռքի բարեգործական կազմակերպությունների կատարած մեծածավալ աշխատանքները ոչ միայն Դայաստանի Դանրապետությունում, այլ նաև նորանկախ Լեռնային Դարաբաղի Դանրապետությունում:

Դողվածների ժողովածուում քննության են ենթարկվում Դայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ԴԲԸՄ) հայրենասիրական գործունեությունը Դայաստանի Դանրապետությունում և ԼՂԴ-ում: Դայ օգնության ֆոնդի գործունեությունը Դայաստանի Դանրապետությունում և Արցախում, Դայ Ավետարանչական ընկերակցության ազգանկեր գործունեությունը Արցախում, Դայ օգնության միությունը Դայաստանի Դանրապետությունում և Արցախում, «Թուֆենկյան» հիմնադրամի բարեգործական գործունեությունը Արցախում և այլն: Դուսով ենք, որ հողվածների ժողովածուն կօգնի այս խնդրով զբաղվող մասնագետներին և ընթերցող լայն հասարակությանը հայրենիք-սփյուռք կապերի ամրապնդման ու զարգացման անհրաժեշտության, այդ ուղղությամբ ծավալած բազմաբնույթ գործունեության մասին ճիշտ պատկերացում կազմելուն:

ԴԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՇ ԿԱՊԵՐԻ ԴԻՄՍԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Սփյուռքի հայությունը կապրի Դայաստանի սիրով, ու կապրի անոր ապագայի համար, այլապես ինչ ինաստ պիտի ունենար մեր ազգապահպանումի ամբողջ պայքարը, եթե մենք չունենայինք վախճանական նպատակ մը: Մենք համոզված ենք, թե առանց հայրենիքի չի կարող գոյատևել սփյուռքը»:

Ալեք Մանուկյան

Դայրենիք-Սփյուռք համագործակցության ուղղությամբ էական դեր կատարեցին Դայաստանում կայացած Դամահայկական երեք խորհրդաժողովները (1999թ. սեպտեմբերի 22-23, 2002թ. մայիսի 27-28 և 2006թ.), որոնք աննախադեպ պատմական իրադարձություններ էին համայն հայության կյանքում:

Դամախմբելով Դայրենիքի և Սփյուռքի հոգևոր և աշխարհիկ բոլոր կառույցների՝ Սփյուռքի համայնքային տարբեր կազմակերպությունների, հոսանքների, շրջանակների, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, Սեծի Տաճա Կիլիկիո կաթողիկոսության, Դայ Կաթողիկե, Դայ Ավետարանական եկեղեցիների, Սփյուռքի պահական երեք կուսակցությունների (ԴՅԴ, ՈԱԿ, ՍԴՀԿ), «Դայաստան» համահայկական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի և հայաստանյան ու Սփյուռքի մտավորականության ներկայացուցիչներին՝ համահայկական համաժողովները միասնաբար քննարկեցին համագգային լուծման կարուտ բազմաթիվ խնդիրներ և ընդունեցին կենսական նշանակություն ունեցող հայտարարություններ ու հոչակագրեր:

Խորհրդաժողովները գործնական ուղու վրա դրեցին համագործակցության մի շաղք ուղղություններ, որոնց հետագա գարգացումն ու ծավալումը վճռորոշ էին Սփյուռքի գոյատևման և Դայաստանի Դամրապետության գորացման առումով: Դամաժողովների շնորհիվ է, որ Դայաստան-Սփյուռք փոխհարաբերություննե-